

Наші померлі храми. Між забуттям, воскресінням і пам'яттю

РУСЛАН ХАЛІКОВ

27 ГРУДНЯ 2024

До повномасштабного вторгнення Україна могла закономірно претендувати на чи не найбільш розгалужену мережу релігійних організацій у Європі. Десятки тисяч місць поклоніння, які належать громадам різних конфесій, найбільша в Європі кількість православних і водночас найбільша кількість баптистських громад. Брак централізованого управління та єдиної державної церкви зробив життя в регіонах неочікувано поліхромним. Караїмська кенаса на Харківщині, храм Юпітера на Полтавщині, буддійський монастир на Донеччині — цими будівлями навряд чи можна було здивувати хоч когось. Крім російського солдата, який знає тільки одну церкву — церкву свого начальства. Російські військовослужбовці ігнорують заборону міжнародного гуманітарного права атакувати релігійні споруди, і впродовж 2022–2024 років понад 600 таких споруд було пошкоджено чи знищено.

Руїни храму архистратига Божого Михаїла в селі Руські Тишки Харківської області. Фото проєкту «Храми під вогнем»

Що ж залишається на місці зруйнованого храму? Єдиної відповіді на це питання нема. Але спробуємо подивитися на різні варіанти очима польової групи проєкту «Релігія в огні: документування воєнних злочинів Росії проти релігійних громад України».

Храми, які ми проїхали

Їдучи в село Лук'янівка на Київщині, польова група проєкту «Релігія в огні» планувала задокументувати руйнування місцевого храму Вознесіння Господнього. Цю пам'ятку дерев'яної архітектури другої половини XIX століття, що містила унікальний іконостас, росіяни обстріляли з танка, коли відступали із села в березні 2022 року. Дерев'яний храм згорів до фундаменту. Навіть маючи його координати, ми кілька разів проїхали повз потрібну локацію, не помітивши споруди. Вдруге подібна ситуація сталася в селі Кам'янка Харківській області: команда знала тільки про легкі пошкодження храму святих мучениць Віри, Надії, Любові та їхньої матері Софії, тож не просто проїхала храм, а й ледве помітила саме село. Виявилося, що

в ході подальших боїв більшість будинків у цьому селі було зруйновано, а сам дерев'яний храм згорів дощенту.

Загалом упродовж повномасштабного російського вторгнення з української мапи зовсім зникли щонайменше 49 релігійних споруд, а понад 90 зазнали важких пошкоджень, які фактично унеможливають відновлення. Це приблизно чверть від загальної кількості пошкоджених під час війни релігійних будівель — і чимало з них є саме старовинними дерев'яними церквами: згаданий вище храм у Лук'янівці (збудований 1879 року), Георгіївська церква в селі Заворичі на Київщині (1873), церква Різдва Пресвятої Богородиці в селі В'язівка на Житомирщині (1862) та багато інших. Згоріли й сучасні дерев'яні церкви: храм архістратига Божого Михаїла в селі Руські Тишки Харківської області, скит на честь Усіх святих у селі Тетянівка Донецької області тощо. І Лук'янівка — не єдиний випадок, коли очевидці свідчать про цілеспрямований обстріл дерев'яних храмів, який призвів до пожежі. Так сталося, наприклад, і в Маріуполі на Донеччині: тут при свідках прицільно розбомбили дерев'яний храм великомученика і цілителя Пантелеймона.

Дерев'яні храми — перші претенденти на цілковите знищення внаслідок обстрілу, адже зроблені з легкозаймистого матеріалу. Утім, російські військові не зважають на те, що міжнародне гуманітарне право забороняє обстрілювати релігійні споруди без крайньої необхідності та ситуацій, коли це може істотно вплинути на хід бойових дій. Давні дерев'яні церкви є навіть на радянських картах, і сказати, що не знали, куди саме стріляють, росіяни не можуть. На жаль, залишаючись на мапах і в пам'яті, ці церкви зникають з фізичного простору. Лише поодинокі елементи, які збереглися під час пожежі, потрапляють до музеїв, як понівечений купол храму Вознесіння Господнього з Лук'янівки.

Пережили війни та революції, але не пережили «асвабдження»

У лютому 2022 року Видавництво Руслана Халікова готувало до друку книгу «Православні храми Донеччини XVII — початку XX століття» Іллі Луковенка. Автор багато років збирав інформацію про церкви Донецької області, побудовані від XVII століття. Так, Донеччина — давній козацький край, який з'явився не за Леніна й навіть не за Г'юза. В описі кожного храму була графа, пов'язана із поточним станом будівлі. Деякі з них були зруйновані під час Другої світової, ще більше — внаслідок більшовицького безбожжя, тоді як інші значилися цілими. Сам автор зустрів повномасштабне вторгнення в Маріуполі й дивом урятувався з родиною. А от багато зі старовинних церков, про які він писав, не витримали російського «асвабдження» та

зникли з лиця землі.

Серед найвідоміших зруйнованих храмів Донеччини — Покровський у Кліщіївці. Церква, побудована коштом поміщика Петра Котляревського (двоюрідного брата Івана Котляревського) в 1841 році, пережила більшовиків і Другу світову війну; 1962 року храм закрили, а будівлю передали колгоспу, який частково зруйнував її та перетворив на адміністративне приміщення. В 1993 році храм повернули вірянам. А у вересні 2023-го, коли українська армія звільнила село, з'явилася знаменита світлина бійців на тлі зруйнованої церкви.

Інша історія трапилася ще 26 березня 2022 року, коли внаслідок обстрілів селища Верхньоторецьке на Донеччині зазнав руйнувань храм святого Дмитрія Солунського (1850–1861) — пам'ятка архітектури місцевого значення: було зруйновано барабан, пошкоджено покрівлю та стіни церкви. Храм Різдва Пресвятої Богородиці (1801) в селищі Новоекономічне Донецької області вистояв під час боїв за Бахмут, але був поруйнований, а храм Дива Архістратиґа Михаїла (1907) в селі Новомихайлівка Донецької області знищили обстрілами майже дощенту: вистояла тільки напівзруйнована дзвінниця. Усі ці церкви до 2022 року були цілими, частину з них встигли відреставрувати, деякі мали статус пам'яток.

Що робити зі шрамами

Під час польових візитів представники проєкту «Релігія в огні» зіткнулися з кількома показовими кейсами швидкої відбудови храмів. Скажімо, приїхавши в місто Малин Житомирської області, ми побачили абсолютно цілий зовні Покровський храм. Обійшовши його кілька разів, порівняли зі світлинами в інтернеті — і лише тоді зрозуміли, що церкву нещодавно пофарбували в інший колір. Виявилось, що громада заручилася допомогою іноземних одновірців і змогла доволі швидко поновити зруйнований екстер'єр храму, який буквально прошило російськими ракетами 6 березня 2022 року. Подібну картину команда побачила в селі Васищеве Харківської області, де за пів року був цілковито відновлений храм святого великомученика Дмитрія Солунського.

Швидка відбудова та ремонт пошкоджених релігійних споруд свідчать про те, що громади прагнуть якомога швидше повернутися до нормального життя. А під час візиту до Вишгорода на Київщині представники команди зустріли інше явище, яке змусило замислитися про меморіалізацію наслідків війни. На одній зі стін храму святих Бориса і Гліба зберігаються сліди від уламків, які пошкодили споруду під час Другої світової війни. Подібне плекання пам'яті про

втрату — це водночас спосіб передавати досвід втрати нащадкам та іншим людям, які не зазнали його безпосередньо разом із громадою. Сліди від уламків на стіні храму, наче шрами на тілі людини, без слів відсилають до трагічного досвіду; вони зрозумілі представникам різних культур і мовних середовищ.

Із другого боку, якщо меморіалізацією займаються виключно професіонали, не узгоджуючи свою візію з громадою та не пояснюючи людям сенс обраної форми меморіалізації як такої, збереження пам'яті про втрату, про біль стає проблемним моментом. Люди сприймають таку роду позицію як інструменталізацію їхнього горя. Саме так трапилося зі зруйнованими будинками в місті Бородянка Київської області, які влада пропонувала законсервувати в знищеному стані, а місцеві жителі вимагали якнайшвидше побудувати нові помешкання на місці зруйнованих. Якщо для влади та професіоналів із Державного агентства розвитку туризму зруйновані будинки мали цінність як об'єкти на маршруті національної пам'яті та інструмент висвітлення злочинів російської армії, то мешканці Бородянки сприймали їх як власне зруйноване житло та нагадування про жахи окупації. Проживання в чужих квартирах і модульних будинках не сприяло погодженню з офіційною політикою пам'яті, а швидко виділити всім постраждалим нове, краще житло держава, звісно, не була спроможна навіть за допомоги міжнародних донорів.

Іще один приклад невдало прокомунікованої меморіалізації — пам'ятники, зведені на території Бабиного Яру, зокрема, зусиллями Меморіального центру Голокосту «Бабин Яр». Залучення художників світового рівня, які побудували не зрозумілі відвідувачам об'єкти, нівелювало всі зусилля організаторів і викликало негативний резонанс навіть поза звинуваченнями головного мецената в роботі на ворога.

Варто зазначити, що системного моніторингу відбудови релігійних споруд, які отримали руйнування, не кажучи вже про загальну концепцію меморіалізації руйнувань релігійних споруд під час цієї війни, немає. А тому ремонт і відбудова часто стають справою самих громадян, які мають різні концептуальні підходи й матеріальні ресурси. Прикладом може бути маленький скромний дерев'яний храм, побудований парафіянами на фундаменті знищеної російським обстрілом дерев'яної церкви святого Георгія (1873) у селі Заворичі Київської області. Храм зберіг функцію місця поклоніння та меморіальну функцію, проте його архітектура дуже відрізняється від первинної.

Що нам із цим робити?

Наразі в Україні не існує системної політики пам'яті стосовно зруйнованих релігійних споруд різних конфесій. Кожна спільнота по-своєму вшановує як пам'ять загиблих вірян і духовних лідерів, так і пам'ять про пошкоджені та зруйновані релігійні споруди. Держава, визнаючи безпрецедентність атак на сакральні будівлі, досі, проте, не запропонувала позаконфесійного підходу до меморіалізації. Громадянське суспільство, заклопотане допомогою правоохоронцям у процесі документування, зазвичай приділяє менше уваги тому, як відбувається відновлення релігійного життя навколо зруйнованих громад.

Вочевидь, уніфікований підхід має враховувати і необхідність продовження релігійного життя громади, і потребу передати досвід цієї громади майбутнім поколінням і людям з-поза парафії. Зруйнована церква не може залишатися суто музеєм, відібраним у вірян, так само як міст через річку Ірпінь мав бути відновленим, хоча й відбулася меморіалізація руїн старого мосту поряд із новозведеним. Принцип відокремлення церкви від держави не дозволяє вимагати від держави участі у відбудові релігійних споруд — а не вкладаючись матеріально, держава не має морального права виставляти стандарти й вимоги щодо меморіалізації. Утім, спільна робота державних органів, громадянського суспільства та медіа, спрямована на залучення інвестицій для відбудови релігійних споруд, могла б стати першим кроком на шляху створення системної політики пам'яті щодо зруйнованих під час російсько-української війни релігійних споруд різних конфесій.

РУСЛАН ХАЛІКОВ

27 ГРУДНЯ 2024

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in </home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php> on line 284